

Осягнення часу як ресурсу

Зоя Кіреєва
доктор психологічних наук,
зав.кафедри загальної психології
та психології розвитку особистості
Одеського національного університету
імені І.І.Мечникова

В статті продемонстровано, осягнення часу як ресурсу відбувається в онтогенезі у трьох взаємопов'язаних площинах (індивідуально-особистісній, соціокультурній й екзистенціальній), які узагальнюють сполученість часу з життєвим сенсом, суб'єктивним дефіцитом часу, потребою до самореалізації на життєвому шляху.

Ключові слова: час, онтогенез, ресурс, досвід, життєвий шлях, сенс, самореалізація.

Термін "ресурс" визначають як – засоби, запаси, можливості або джерела засобів і доходів. Поняття "ресурси" використовується досить широко від "природних ресурсів" до "ресурсів Інтернету". Спрощена класифікація ресурсів складається з трьох груп: 1) матеріальні (будівлі, транспорт, інструмент, а також інші засоби виробництва та задоволення потреб людини, що мають антропогенне походження); 2) трудові (наявне населення, його віковий склад і стан здоров'я, освітній рівень, інтелектуальна активність і професійна компетентність, інформаційне забезпечення тощо); 3) природні. Розвиток різних галузей науки дозволяє надати більш детальну класифікацію. Так, у методології управління ресурси розподіляють на: матеріальні, людські, фінансові, енергетичні, інформаційні, часові (темпоральні). В управлінській діяльності виділяють «ресурси менеджера», які формуються з декількох джерел і містять у собі: адміністративні, професійні й психологічні ресурси особистості (за В.М. Денісовим). В політології, на думку В.М.Бєбик, існує термін “ресурси влади”, які у широкому розумінні є всім, що суб'єкт (індивід, група) може використати

для впливу на інших (Р.Дал, М. Роджерс). Згідно з характером і сферою впливу розрізняють нормативні, примусові та утилітарні ресурси (А. Етціоні), а залежно від життєдіяльності ресурси влади поділяються на економічні, соціальні, культурно-інформаційні, силові та демографічні.

У тезаурусі психології останнім часом також активно декларується проблематика ресурсів, при цьому поняття ресурсу не конкретизоване і розуміється досить широко, як набір найрізноманітніших здатностей, знань, умінь, навичок, можливостей, що найчастіше відносяться до інтрапсихічної реальності. В психологічній літературі висвітлюється проблема психологічних, екзистенціальних, внутрішніх, зовнішніх та інших видів ресурсів і наводиться їх класифікація. Так, Л.І. Дементій посилається на класифікацію особистісних ресурсів А.Хаммера і М.Цайндера, яка включає п'ять сфер життєдіяльності людини: пізнання і уявлення, почуття, стосунки з людьми, духовність і фізичне буття, О.Ю. Перевозчиковою наданий феноменологічний аналіз ресурсів особистості. Ю.С. Прошутінский[6] до зовнішніх ресурсів відносить гроші, час, освіту, рівень життя, соціальну підтримку, до внутрішніх ресурсів - особистісні особливості і якості; позитивну самооцінку, впевненість у собі, оптимізм, стійкість, суб'єктивно сприйманий контроль над ситуацією, здатності, знання, уміння, навички, досвід. Ці внутрішні і зовнішні ресурси створюють можливості подолання труднощів, стресом ефективними способами [6]. Д.Балезін до внутрішніх ресурсів або сил людини, які є невідчужуваними і які визначають успіх людини в житті відносить: здоров'я, інтелект, позитивне мислення, високу самооцінку, здатність холоднокровно поводитися в критичних ситуаціях. Т.М. Титаренко вважає, що наявність внутрішніх ресурсів, що забезпечують компетентність у часі, утримують особистісно зрілу людину в рамках психічного здоров'я і, таким чином, дають їй підстави бути „синтезом можливого і необхідного”. С.Л.Соловйова[7] розглядає психологічні (особистісні) ресурси, серед яких найбільша увага приділяється вивченню таких феноменів, як психологічний захист, копінг-поведінка, адаптивність,

особистісний потенціал. А.Д.Корольов головними психологічними ресурсами цивілізації називає страх і гедонізм. І.В. Бринза і О.Ю.Рязанцева визначають проблему екзистенціальних ресурсів особистості, під якими розуміють складні інтегративні індивідуально-психологічні утворення, що визначають суб'єктивну екзистенційну позицію особистості стосовно основних екзистенційних даностей: свободі, сенсам, милосердю, прийняттю і вірі. На думку О.С. Штепи[9] психологічні ресурси є ефектом синергії компетентності, особистісного потенціалу та людського капіталу, які виявляються як здатність особистісно зрілої людини самостійно долати життєві кризові ситуації і можуть характеризуватися різним рівнем сформованості, в характеристиці якого наявні два головних критерії: особистісна ідентичність і “тип майбутнього” особистості. Згідно з цим, на найнижчому рівні сформованості психологічного ресурсу – «Наслідуванні», за О.С. Штепою, особа не вміє формулювати власні цілі, а також не здатна до самодетермінації – самостійно визначати пріоритети цінностей, не вміє співпрацювати; є інфантильною з низьким рівнем особистісної зрілості. На наступному рівні “Цілі” – особа здатна до самостійної постановки цілей, але їй важко здійснювати прогноз власних дій, що веде до конфліктів з іншими. Саму особу можна охарактеризувати як таку, що не зорієнтована на майбутнє. На рівні “Цінності” – особа володіє своїм психологічним ресурсом, вміє самостійно визначати пріоритети і водночас, підвладна сумнівам щодо перспективності власних зусиль, її співпраця з навколишніми – вияв альтруїзму. Найвищим рівнем сформованості психологічних ресурсів особи є ”Сенс”, коли людина має чуття власної місії, призначення, вміє пропонувати допомогу іншим[9].

Узагальнюючи накопичений матеріал в наукових джерелах ще можна виділити:

- ресурси фізичної привабливості;
- індивідуальні ресурси, як особливості інтелектуальних, когнітивних здатностей, що забезпечують аналіз й упорядкування зовнішнього й

внутрішнього середовища, створення ментальних моделей ситуації й подій, ментальне оперування внутрішніми моделями й уявленнями, підготовку рішення, здатність гнучкого когнітивного контролю (за О.О.Сергієнко). У складі індивідуальних ресурсів О.О.Сергієнко виділяє когнітивні (інтелектуально-особистісні), емоційні (інтенсивність емоцій, імпульсивність, лабільність, домінуюча «зabarвленість» настрою) і вольові ресурси суб'єкта (здатність підпорядкувати поведінку цілям, стандартам, сенсів). Причому, емоційні і вольові ресурси, доповнюючи когнітивні, складають «ресурсну основу контролю поведінки». Серед когнітивних (пізнавальних) ресурсів найчастіше розглядається інтелект як «ядро ресурсів людини», за висловом Ж.Піаже. До когнітивних ресурсів також відносять предметний інтелект; соціальний інтелект, що забезпечує компетентність у міжособистісних відносинах і емоційний інтелект, який регулює емоційні реакції і здатність до визначення емоційних станів оточуючих, а також креативність, здатність до творчого вирішення виникаючих завдань.

- особистісні ресурси (або психологічні ресурси, за С.Л.Соловйовою). Серед них досліджуються феномени, пов'язані з дослідженням конструктивної основи особистості, наявність сил і внутрішня готовність до рішення поставлених завдань, що дозволяють більш ефективно діяти й домагатися успіху, переборювати стреси й справлятися з життєвими труднощами. Вважають, що особистісний ресурс складається з ресурсного стану (фізичного й душевного) і особистісної складової, стану духу, особистісної сили[7];

- ресурси суб'єкта праці. До них Б.І.Беспалов відносить часові (запас часу для здійснення професійних дій) і енергетичні (запас фізичних або розумових сил), інструментальні й ін. Як відзначає Б.І.Беспалов самі по собі часові й енергетичні ресурси людини не є психологічними. Вони мають кількісну міру, вимірюються фізичними методами й приладами й ставляться до об'єктивно заданого. Об'єктивні часові й енергетичні ресурси переживаються у формі почуття психічної напруженості, стану стомлення,

тону й ін. і можуть психічно відбиватися людиною у формі уявлень про час і сили, що залишилися.

Щодо основних властивостей ресурсів, то вони можуть знаходитися в активному або потенційному стані, бувають відновлюваними, обмеженими, виснаженими й не відновлювальними. До непоправних ресурсів відносять здоров'я та час.

Час є важливою складовою життєвого циклу людини (Б.Г. Ананьєв), що включає як послідовну зміну станів розвитку, односпрямованість й необоротність часу життя (топологічна характеристика), так і тривалість існування індивіда (метрична характеристика життєвого циклу і його окремих моментів). Час - даний від народження кожній людині є не відновлювальним і обмеженим ресурсом, що є основою змісту життя. У межах взаємовідносин з іншими видами ресурсів часовий ресурс визначають як стратегічний ресурс, як необхідну можливість для реалізації усієї решти категорій ресурсів. Н.М.Брагіна, Т.А.Доброхотова[2] писали, що людина живе й функціонує не тільки в просторі й часі реального фізичного і соціального миру, а ще у своєму особистому, індивідуальному просторі й часі, залежному від неї, нею же обумовленому, без неї неможливому, але об'єктивно реальному так само, як об'єктивно реально існує сам суб'єкт.

Вивчаючи зміни уявлень про час у свідомості в онтогенезі, дійшли до питання про осягнення часу як ресурсу в плинні життя людини. Ми припускаємо, що це усвідомлення здійснюється в трьох взаємопов'язаних площинах: індивідуально-особистісній, соціокультурній й екзистенціальній.

Індивідуально-особистісна площина, на нашу думку, включає не тільки біологічний час, як інтервал від народження й до смерті, у якому, за С.Л. Рубінштейном, особистість об'єктивує свою сутність, а й життєвий сенс у силу обумовленості об'єктивною роллю часу в контексті життя людини і життєвого шляху. До індивідуально-особистісній площині ми відносимо також і усвідомлення такої модальності часу, як необоротність часу, існуючу саму по собі, як щось первинне, незалежне від будь-якого закону.

Час відіграє важливу роль у світогляді, у категоріальному апараті культури, тому соціокультурна площина відображення часу, включає ціннісно-сміслові ставлення до нього, з урахуванням факту опосередкованості світогляду впливом конкретної мови, яка є засобом мислення даного суспільства. Соціальний час, як форма реального руху людського суспільства, задає діяльності людини ритм, уніфікує, стандартизує її, змушуючи людей пристосовуватися до темпу й порядку змін, їхньої насиченості, переживати суб'єктивний дефіцит часу.

Відомо, що фундамент сучасного екзистенціалізму побудований на антропологічному принципі, згідно з яким досвід являє собою складний сплав знань, переживань, цінностей, смислів. Згідно В.В.Знакову не всі звичайні події та ситуації людського буття (зустрічі, робота, відпустка, події в країні й світі та інш.) поповнюють екзистенціальний досвід суб'єкта, але у психологічному дослідженні екзистенціальний і повсякденний досвід розглядають як єдину систему [3]. Тому, ми поділяємо точку зору Д.Н. Завалішиної, В.В.Знакова і О.М. Лактіонова і розуміємо під досвідом інтегративне психологічне утворення, що включає цінності, знання і сенси і дає можливість не лише використовувати відповідні завданням знання, вміння та навички та детермінувати інтелектуальну діяльність суб'єкта, а й певним чином адаптуватися до умов життя, взаємодіяти з навколишнім світом, інтерпретувати події у світі та себе у цих подіях. За допомогою досвіду життєдіяльності людина привносить у сприйману темпоральну дійсність не тільки свій зміст, наділяє її смислом і цінностями, а й конструє своє майбутнє і прагне реалізувати свої життєві задуми. Тому в екзистенційній площині осягнення часу як ресурсу ми будемо розглядувати людину - творця з потребою у самовираженні, самореалізації, самоздійсненні на життєвому шляху.

Формою передачі освоєння часу як ресурсу є вербальні та невербальні репрезентації зумовлені переживаннями, досвідом життєдіяльності, особистісними особливостями та впливом соціокультурних феноменів і

мови.

Згідно нашого дослідження вперше в індивідуальній свідомості досягнення часу як ресурсу з'являється в індивідуально-особистісній площині у 3% дітей 8-9 років, у вигляді вербальної репрезентації «Час - це життя» (випр. А.А.). На протязі онтогенезу ми спостерігаємо не тільки збільшення кількості репрезентацій до 47% у кінці віку пізньої дорослості, а й змінення їх за планом вираження і планом змісту(за Ф. де Соссюром). Наприклад, «Час це тривалість життя» (випр. Л.З., 11 років), «Час - моє життя, як моє змінення»(випр. О.К., 12 років), «Це життя, період від народження (першого дихання) до смерті (останнього подиху)»(випр. П.В.15 років), «Це наше життя, воно йде по витіканню часу»(К.А.,18 років), «Період за який проходить все життя людини»(Г.М.,25 років), «Це міра нашого існування» (Н.В., 31 рік), «Це ми, наше життя, події, які не повернути»(Б.О.,38 років), «Це божевільне життя, що летить вперед» (Р.И.С., 51 рік), «Життя, прожиті роки» (випр. А, 69 років), «Час це життя. Тече швидко. Довго йшло в молодості, було цікаве»(Т.І., 77 років); «Життя!» (Д. В. Д., 83 роки); «Життя. Час минув. Наче не жив. Більше поганого, ніж хорошого. Пережив неп, голодомор, війну, розруху»(Р. І., 88 років:). З наведених прикладів ми констатуємо сполученість в індивідуальній свідомості часу і життєвого сенсу. Збільшення негативної емоційної компоненти вираженої у відповідній лексиці: «життя, яке пройшло», «пішло», «остаточно йде» свідчить про усвідомлення не відновлюваність і обмеження часу як ресурсу протягом проходження власного Я через життя[5].

Пізнання необоротності часу, як ресурсу, відображено в наступних репрезентаціях: «Те, що швидко йде і неможливо повернути» (випр. Ж.Е.); «Поточний процес, який не зупинити, не повернути ні тому, не вперед»(випр. Д.З.); «Це те, що стоїть окремо, і його важко з чим-то порівняти, непоправний ресурс, його течія невблаганна і вічна»(випр. А.Н.).

А.Я. Гуревич писав, що ніколи в попередні епохи час не цінувався настільки високо, як нині, і не займав такого місця у свідомості людини. Час

поневолює людину, все його життя розгортається *sub specie temporis*. Сьогодні у суспільстві зложився свого роду "культ часу": сучасна людина – людина, що поспішає [4]. К.О. Абульханова-Славська пише: "Час заявляє про себе в явній категоричній, катастрофічній формі - у формі "дефіциту часу" [1, 11]. За допомогою отриманих нами даних та обчислення критерію χ^2 встановили, що "культ часу", починає складатися у свідомості в 12 років і відзначили у цьому віці перший максимум репрезентацій «часу не вистачає» на протязі онтогенезу. Але, на наш погляд, підліток менше переживає дефіцит часу, а більше "привласнює" його під впливом соціокультурного аспекту, який зберігається в індивідуальній свідомості протягом усього онтогенезу[5]. Наприклад, «Час це те, чого ніколи не вистачає, що пролітає й не повернеться, швидкий безповоротний, його потрібно берегти» (К.Д., 12 років), «Те, що не можна зупинити, то, що нам завжди не вистачає» (В.В., 13 років); «Це штука, яка біжить дуже швидко, і його не можна повернути, і його завжди не вистачає» (У.А., 13 років); «Часу не вистачає нікому» (С.С., 14 років), «Те, що ми не можемо повернути назад, те, чого ми не бачимо, те, чого завжди не вистачає» (К.В., 19 років), «Найчастіше його не вистачає, але буває не знаєш як його вбити» (Г.В.Н, 27 років), «Це те, чого завжди не вистачає і дуже швидко закінчується (так само, як і гроші)» (С.Е.П., 43 роки)». Взагалі в віці середньої дорослості на основі обчислення критерію χ^2 ми з одного боку визначаємо другий максимум в онтогенезі у судженні, що відображає суб'єктивний дефіцит часу, а з другого - в цьому віковому періоді підвищується кількість суджень «час життя» (37% випробуваних), це дає нам позначити вік 26-40 років, як вік «напруженої уваги до життя» (термін А. Бергсона), який супроводжується суб'єктивним темпоральним дефіцитом. Отже в соціокультурній площині, час як ресурс усвідомлюється завдяки суб'єктивному баку часу[5].

До екзистенціальної площини ми віднесли наступні репрезентації, починаючи з 10 років: «Час - це зміна всього просування до досконалості, рух» (Ш.М.), «Це життя і можливість зробити те, що хочеться,

самореалізуватися, виправити помилки»(Л.Н., 14 років), «Це той проміжок часу, який даний нам для певної дії. Але люди часто не розуміють, що це час дано з якоїсь метою, і витрачають його даремно»(В.М.,15 років), «Час - проміжок, що даний для того, щоб усе встигнути» (Д.А.18 років), «Час - це вдосконалення своє і дитини»(С. І., 38 років), «Це те, що не можна зупинити, зробити підвладним комусь, а спробувати протягом життя змінюватися самому і вдосконалювати все навколо. Для мене це «об'ємність» знань, професійний зріст, позитивна енергетика взаємин всього живого на Землі» (Д. Е. П., 50 років.), «Час дає можливість подумати, що ти зробив за життя, що можна ще зробити»(П.М.,59 років). Аналіз цих репрезентацій дозволяє говорити про: бажання особистісного зростання; схильність до самореалізації, яка є основною рушійною силою розвитку і самовираження, яке може проявлятися у відповідній організації життя, життєвих установках і завданнях; виконання свого життєвого призначення, дійти до закономірного кінця в кожній значущій діяльності, реалізувати значущі задуми; прагнення знайти себе і свій життєвий шлях. Такі судження випробуваних ("Час для мене, це гарний спосіб навчитися самореалізації") можна віднести до "доминанти дали" Л.С. Виготського.

В деяких репрезентаціях існує мікс різних площин. Наприклад, "Час це те, що проходить і ніколи не повернеться назад. Воно має багато властивостей, робить людей доросліше, розумніше, вище, сильніше. Згодом людям властиво старіти" (випр. Ч. К.,17 років), «Це певний проміжок, за який людина виконує поставлені цілі в житті, живе, розвивається, вмирає» (випр.М.Ю., 18років), «Це міра, яку ми міряємо життя. Це поняття, яке необхідно людям, для того щоб упорядкувати своє життя: день-ніч, зима-літо, життя до народження, народження, життя до поняття «зараз», зараз, життя в майбутньому, кінець життя, життя після кінця (діти, онуки, правнуки)(Ш. Л. Л, 47 років). Остання репрезентація випробуваної відображає ставлення до переживаємого життєвого шляху як до незавершеного і відкритого[5]. Т.М. Титаренко відзначає, що нікому не

відомо, коли життєвий шлях завершиться, і навіть факт смерті не є останньою крапкою, оскільки живуть спадкоємці, тривають справи, залишаються твори і відкриття [8, 96].

Особливої уваги заслуговують репрезентації, в яких чітко вказується на усвідомлення часу як ресурсу: «Це ресурс, який надано Богом при народженні» (М. Е. 11 років), та «Це, те, що стоїть особняком, і його важко із чимсь зрівняти, непоправний ресурс, його плин неблаганний й вічний» (А.Н 24 роки)[5].

Таким чином, досягнення часу в онтогенезі як ресурсу відбувається у трьох взаємопов'язаних площинах (індивідуально-особистісній, соціокультурній й екзистенціальній), які узагальнюють сполученість часу з життєвим сенсом (усвідомлення починається з 8 років і досягає максимуму в кінці пізньої дорослості), суб'єктивним дефіцитом часу (усвідомлення починається в віці 12 років і досягає другого максимуму у віці середньої дорослості), потребою до самореалізації на життєвому шляху (досягнення починається з 10 року життя).

Література

1. Абульханова К.А. Время личности и время жизни / К.А.Абульханова. Т.Н.Березина. - СПб.: Алетейя, 2001.-304 с.
2. Брагина Н.Н. Функциональные асимметрии человека / Н.Н. Брагина., Т.А. Доброхотова . - М.: Медицина, 1988. -237с.
3. Знаков В.В. понимание, постижение и экзистенциальный опыт / В.В.Знаков // Вопросы психологии.-2011. - №6. С.15-25.
4. Гуревич А.Я. Что есть время? / А.Я.Гуревич // Вопросы литературы. - 1968.- № 11. - С.153.
5. Киреева З.А. Развитие сознания, детерминированное временем: Монографія / З.О. Кіреєва. – Одесса: ВМВ, 2010.-380с.
6. Прошутинский Ю.С. Ресурсное направление психологической помощи Электронный ресурс. Режим доступа: <http://www.ppip.idnk.ru/index.php/4-2011/246-2011-12-12-10-00-44.html>
7. Соловьева С.Л. Ресурсы личности. [Электронный ресурс] // Медицинская психология в России: электрон. науч. журн. 2010. N 2. URL: <http://medpsy.ru>
8. Титаренко Т.М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності / Т.М.Титаренко. - К.: Либідь, 2003. – 376 с.

9. Штепа О.С. Структура та актуалізація психологічних ресурсів особистості // Збірник наукових праць інституту психології ім. Г.С.Костюка НАПНУ. Т. XII. Ч.3. С.428 - 434

В статті продемонстровано постиження часу як ресурса, що виникає в онтогенезі в трьох взаємопов'язаних площинах (індивідуально-особистісної, соціокультурної та екзистенціальної), які узагальнюють зв'язність часу - ресурса з життєвим сенсом, суб'єктивним дефіцитом часу, потребою в самореалізації на життєвому шляху.

Ключові слова: час, онтогенез, ресурс, досвід, життєвий шлях, сенс, самореалізація.

The article demonstrates understanding of time as a resource that occurs in ontogeny in three related planes (individual-personal, social, cultural and existential) that generalize the contingency of time as a resource with a vital sense, subjective lack of time, the need for self-fulfillment in life.

Keywords: time, history tool, resource, experience, life, meaning, self-actualization.